

Ustawowe przystąpienie do długu przez nabywcę przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego – zagadnienia wybrane

Instytucja ustawowego przystąpienia do długu, jako forma ochrony interesów wierzycieli, w przypadku zmiany osoby dłużnika jest rozwiązaniem stosowanym w większości ustawodawstw cywilnych. Ta forma ochrony wierzyciela jest szczególnie istotna w tych przypadkach, gdy dłużnik zbywa osobie trzeciej swój majątek, pozbawiając tym samym wierzyciela ewentualnej możliwości zaspokojenia się z niego. Rozwiązanie takie zawierał art. 188 kodeksu zobowiązań, które z pewnymi modyfikacjami zostało przejęte do kodeksu cywilnego, znajdując swój normatywny kształt w treści art. 526 kc. Zakres instytucji ustawowego przystąpienia do długu w kodeksie cywilnym został ograniczony w porównaniu do rozwiązania zawartego w kodeksie zobowiązań. O ile w przypadku kodeksu zobowiązań ustawowe przystąpienie do długu dotyczyło nabywcy przedsiębiorstwa lub majątku, to w kodeksie cywilnym ma miejsce w przypadku nabycia przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego. To ustawowe przystąpienie do długu obowiązuje w niezmienionym kształcie prawnym od chwili wejścia w życie kodeksu cywilnego, można pokrótce scharakteryzować wskazując na następujące istotne cechy wynikające wprost z brzmienia przepisu. Po pierwsze: dotyczy tylko nabycia przedsiębiorstwa, lub gospodarstwa rolnego, po drugie: odpowiedzialność osoby przystępującej do długu ograniczona jest z jednej strony do długów związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa (*pro viribus patrimonii*), po trzecie: ustawodawca przyjął domniemanie, że nabywca gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorstwa wiedział o istniejących długach i ich rozmiarze, a po czwarte: ustawowe przystąpienie do długu nie może być wyłączone ani ograniczone jak tylko za zgodą wierzyciela. Te podstawowe cechy instytucji ustawowego przystąpienia do długu niewątpliwie znacznie przybliżają ideę i zakres samego rozwiązania; jednak nie wszystkie elementy tej konstrukcji są do końca jednoznaczne, wymagają tym samym bliższych rozważań i analiz. Pierwsze, a zarazem podstawowe zagadnienie, to próba określenia znaczenia pojęcia gospodarstwo rolne, którym posłużył się ustawodawca w art. 526 kc. Jest rzeczą oczywistą, a przeto nie wymagającą specjalnego uzasadnienia, iż od interpretacji pojęcia gospodarstwo rolne (podobnie jak przedsiębiorstwo) będzie zależeć zakres sto-

sowania instytucji ustawowego przystąpienia do długu. Tym samym, nie zmieniając werbalnie art. 526 kc., można różnie kształtować jego zakres poprzez różnorodne definiowanie desygnatów tego rozwiązania. Określenie znaczenia i zakresu pojęcia gospodarstwo rolne, którym posłużył się ustawodawca w konstrukcji ustawowego przystąpienia do długu, jest o tyle utrudnione, iż w naszym porządku prawnym nie występowało uniwersalne pojęcie gospodarstwa rolnego, a wręcz odwrotnie, funkcjonowały różne definicje dla różnorodnych potrzeb; nawet na gruncie samego kodeksu cywilnego pojęcie gospodarstwa rolnego nie miało jednolitego charakteru.

Zmiana stanu prawnego dokonana nowelizacją kodeksu cywilnego w 1990 r. i wprowadzenie do kodeksu cywilnego pojęć gospodarstwa rolnego, przedsiębiorstwa spowodowała szeroką dyskusję na temat wzajemnej relacji i zakresu pomiędzy wprowadzonymi definicjami a konstrukcją ustawowego przystąpienia do długu. Przedmiotem tej dyskusji jest przede wszystkim problematyka dotycząca definicji przedsiębiorstwa zawartej w art. 55¹ kc., a treścią art. 526 kc., niemniej może być ona przydatna na płaszczyźnie rozważań dotyczących pojęcia gospodarstwa rolnego, a instytucji ustawowego przystąpienia do długu. Wprowadzona do kodeksu cywilnego definicja gospodarstwa rolnego zwraca uwagę przede wszystkim na gospodarstwo jako zorganizowaną całość gospodarczą, odstepuje tym samym od ukształtowanej przez doktrynę definicji gospodarstwa, która koncentrowała się na kwestiach dotyczących obrotu składnikami gospodarstwa rolnego (zwłaszcza nieruchomościami), a nie na gospodarstwie jako zorganizowanej całości gospodarczej.¹ Ujęcie w art. 55³ kc. gospodarstwa rolnego jako zorganizowanej całości, bliższe jest definicji gospodarstwa jaka była przyjęta dla potrzeb dziedziczenia w rozporządzeniu Rady Ministrów z 28 listopada 1964 r.² Istotnym elementem tej definicji – szczególnie w rozważanym tu kontekście ustawowego przystąpienia do długu – są prawa i obowiązki związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Analogicznie w definicji przedsiębiorstwa – zawartej w art. 55¹ kc. – przyjęto, że przedsiębiorstwo obejmuje między innymi zobowiązania i obciążenia związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa.

Ustawodawca, wprowadzając pojęcia gospodarstwa rolnego i przedsiębiorstwa do kodeksu cywilnego, zachował w dotychczasowym kształcie instytucję ustawowego przystąpienia do długu przez nabywcę gospodarstwa rolnego i nabywcę przedsiębiorstwa. Stąd też na tle aktualnego stanu prawnego niezbędnym i koniecznym stało się rozważenie podstawowego zagadnienia, jakim jest określenie zasad odpowiedzialności nabywcy gospodarstwa rolnego (przedsiębiorstwa) za

1 R. Budzinowski: *Koncepcja gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Poznań 1992, s. 51.

2 *W sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych*. Tekst jednolity Dz.U. 1970, nr 31, poz. 215 z późn. zm.

długi związane z tym gospodarstwem (przedsiębiorstwem). A zatem, jaka zachodzi relacja pomiędzy ogólnymi przepisami, które stanowią, że prawa i obowiązki związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego stanowią składnik tego gospodarstwa i tym samym muszą być objęte umową mającą za przedmiot zbycie gospodarstwa, a ustalonymi w art. 526 kc. zasadami odpowiedzialności nabywcy gospodarstwa rolnego za długi. O ile w przypadku odpowiedzialności za długi przedsiębiorstw kontrowersyjna problematyka określenia zasad tej odpowiedzialności powstała z chwilą wprowadzenia pojęcia przedsiębiorstwa do kodeksu cywilnego (wcześniej bowiem nie było normatywnej definicji przedsiębiorstwa w ujęciu przedmiotowym) o tyle w przypadku odpowiedzialności za długi związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, którego definicji kodeks cywilny też nie zawierał, ale obowiązywała normatywna definicja z rozporządzenia, problem ten został dostrzeżony przez J. Nadlera³ i A. Lichorowicza.⁴ Autorzy ci, wypowiadając się przeciw stosowaniu definicji gospodarstwa rolnego z rozporządzenia dla potrzeb konstrukcji ustawowego przystąpienia do długu, jako podstawowy argument podnosili, iż skoro w zakres pojęcia gospodarstwa rolnego wchodzi także obowiązki związane z prowadzeniem gospodarstwa, to wówczas cała konstrukcja ustawowego przystąpienia do długu zawarta w art. 526 kc. stałaby się bezprzedmiotowa. Zważywszy jednak, że ówczesny kodeks nie zawierał definicji gospodarstwa rolnego, tym samym sprawa zakresu pojęcia gospodarstwa rolnego, którym posłużył się ustawodawca w konstrukcji ustawowego przystąpienia do długu, pozostawiała więcej możliwości interpretacyjnych.

Aktualnie stan rzeczy uległ istotnej zmianie w wyniku wprowadzenia definicji gospodarstwa rolnego do przepisów ogólnych kodeksu cywilnego. Stąd też istota rozważań sprowadza się nie tyle do pytania, jaka definicja gospodarstwa rolnego ma zastosowanie w konstrukcji ustawowego przystąpienia do długu, ale jak kształtują się zasady odpowiedzialności nabywcy i zbywcy gospodarstwa za długi związane z prowadzeniem gospodarstwa. Problematyka ta na razie nie była przedmiotem szerszego zainteresowania doktryny, pozostaje jakby w cieniu analogicznego zagadnienia, ale dotyczącego zasad odpowiedzialności zbywcy i nabywcy przedsiębiorstwa, które z kolei wywołało duże zainteresowanie przedstawicieli doktryny. Na początku rozważań należy jednak wskazać, że regulacja kodeksowa dotycząca zbycia przedsiębiorstwa i gospodarstwa nie jest do końca tożsama. Ustawodawca, wprowadzając definicję przedsiębiorstwa do kodeksu cywilnego, równocześnie wprowadził zasadę, że czynność prawna mająca za przedmiot przedsiębiorstwo obejmuje wszystko, co wchodzi w skład przedsiębiorstwa (chyba, że co innego wynika z treści czynności prawnej albo przepisów szczególnych),⁵ a

3 J. Nadler: Pojęcie indywidualnego gospodarstwa rolnego w prawie rolnym, Wrocław 1976, s. 107.

4 A. Lichorowicz: Stosowanie art. 526 kc. w obrocie rolnym, *Studia Prawnicze* 1982, zeszyt 3–4, s. 204 i 205.

5 Art. 55² kc.

także określił formę czynności prawnych mających za przedmiot przedsiębiorstwo.⁶ Natomiast nie zostały wprowadzone podobne rozwiązania dotyczące gospodarstwa rolnego; w tym przypadku zmiana stanu prawnego została ograniczona do wprowadzenia samej definicji gospodarstwa rolnego. W związku z taką treścią przepisów kodeksu cywilnego nasuwa się istotne pytanie: czy gospodarstwo rolne może być traktowane jako jeden samodzielny przedmiot obrotu na podstawie jednej czynności prawnej? Kwestia ta, aczkolwiek nie rozstrzygnięta jednoznacznie, nie jest zagadnieniem nowym, jednak wprowadzenie do kodeksu cywilnego wyraźnego przepisu, że przedsiębiorstwo może być przedmiotem obrotu na podstawie jednej czynności prawnej i brak analogicznego przepisu do gospodarstwa rolnego spowodowało, że problem ten nabrał nowego wymiaru. Reprezentowany jest pogląd⁷, że istnieje tym samym zasadnicza różnica pomiędzy statusem prawnym przedsiębiorstwa a gospodarstwa rolnego, przedsiębiorstwo jest przedmiotem prawa i jako takie może być przedmiotem czynności prawnej – o czym stanowi wyraźnie art. 55² kc. – to gospodarstwo rolne jako całość nie jest przedmiotem prawa i w tym charakterze (jako całość) nie może być przedmiotem czynności prawnej. Zdaniem S. Rudnickiego, reprezentującego ten pogląd, w przypadku zbycia gospodarstwa rolnego przedmiotem zbycia są poszczególne nieruchomości, na których gospodarstwo zostało zorganizowane wraz z zabudowaniami oraz urządzeniami i inwentarzem, stanowiącymi lub mogącymi stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami i obowiązkami związanymi z gospodarstwem rolnym.

Takie stanowisko zajmuje również K. Stefańska⁸ twierdząc, że *de lege lata* nie ulega wątpliwości, iż w przypadku np. umowy sprzedaży, darowizny gospodarstwa rolnego przedmiotem przeniesienia własności nie jest ogół składników materialnych składających się na całość gospodarczą jaką jest gospodarstwo rolne, lecz każdy z tych składników z osobna. Natomiast niezdecydowane stanowisko zajmuje R. Budzinowski⁹, który postuluje rozciągnięcie zakresu art. 55² kc. na gospodarstwo rolne, dostrzegając równocześnie, że w przepisach pozakodeksowych gospodarstwo rolne traktowane jest jako samodzielny przedmiot obrotu, a także A. Lichorowicz¹⁰. Za poglądem, że gospodarstwo rolne może stanowić jeden przedmiot obrotu wyraźnie wypowiedzieli się M. Bednarek¹¹, J. Strzępka¹²,

6 Art. 75 1 kc.

7 S. Rudnicki (w:) S. Dmowski, S. Rudnicki: Komentarz do kodeksu cywilnego, księga pierwsza, część ogólna 1999 s. 170.

8 K. Stefańska: Darowizna gospodarstwa rolnego na rzecz małoletniego (w:) Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej, Kraków 1997, s. 211.

9 R. Budzinowski: Koncepcja gospodarstwa rolnego, Poznań 1992, s. 148.

10 A. Lichorowicz: Glosa do wyroku SN z dnia 7 I 1992, III CZP 136/91, OSP 1/1993/5 s. 16.

11 M. Bednarek: Mienie, komentarz do art. 44–55 3 kc. Kraków 1997, s. 220.

12 J. Strzępka: Problematyka cywilnoprawna przenoszenia własności gospodarstwa rolnego na następcę (w:) Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej, Kraków 1997, s. 229.

E. Skowrońska¹³. Zagadnienie gospodarstwa rolnego jako odrębnego przedmiotu obrotu występowało już znacznie wcześniej, szczególnie na gruncie regulacji dotyczących zabezpieczenia emerytalnego rolników. Przedmiotem umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy było gospodarstwo rolne, przez które rozumiano będące we władaniu tej samej osoby nieruchomości rolne, jeżeli stanowiły lub mogły stanowić zorganizowaną całość gospodarczą obejmującą grunty rolne i leśne wraz z budynkami, urządzeniami i inwentarzem oraz prawa i obowiązki związane z prowadzeniem gospodarstwa.¹⁴ Jednak w oparciu o aktualny stan prawny trudno jest w sposób jednoznaczny rozstrzygnąć powstały problem. Nie można jednak *a priori* zakładać, że brak wyraźnego przepisu stanowiącego, iż czynność prawna mająca za przedmiot gospodarstwo rolne obejmuje wszystko co wchodzi w skład gospodarstwa powoduje, że gospodarstwo nie może być przedmiotem zbycia jako całość na podstawie jednej czynności prawnej. Tym elementem decydującym jest bowiem charakter prawny przepisu zawartego w art. 55² kc., a w szczególności odpowiedź na pytanie, czy przepis ten ma charakter normy interpretacyjnej, wskazującej na to, że czynność prawna mająca za przedmiot przedsiębiorstwo odnosi się automatycznie do wszystkich jego składników, czy też stanowi samodzielną podstawę prawną do dokonania czynności prawnej obejmującej całe przedsiębiorstwo.

S. Rudnicki¹⁵, który słusznie zwrócił uwagę na kwestię charakteru prawnego art. 55² kc. podnosi, że pomimo braku szczegółowej regulacji prawnej, koncepcja przedsiębiorstwa w ujęciu kodeksu cywilnego przemawia za tym, iż z samej natury przedsiębiorstwa i jego szczególnego charakteru jako niezależnego od osoby właściciela przedmiotu prawa wynika z logiczną konsekwencją, że może ono być przedmiotem obrotu na podstawie jednej czynności prawnej. Czynność ta odnosi wówczas skutek względem wszystkich składników przedsiębiorstwa. Z tej wypowiedzi S. Rudnickiego można wyciągnąć dość jednoznaczny wniosek, iż opowiada się za poglądem, że przepis zawarty w art. 55² kc. ma charakter normy interpretacyjnej, a nie normy stanowiącej podstawę prawną do dokonania czynności prawnej obejmującej całe przedsiębiorstwo. Na tle tej wypowiedzi S. Rudnickiego i Jego poglądu, że gospodarstwo rolne nie może być przedmiotem zbycia jako całość na podstawie jednej czynności prawnej, dostrzegamy pewną niekonsekwencję, która przejawia się w tym, że z jednej strony opowiada się za interpretacyjnym charakterem przepisu art. 55² kc., dopuszczając możliwość obrotu przedsiębiorstwem na podstawie jednej czynności prawnej nawet wówczas gdyby tego przepisu nie było, z drugiej zaś reprezentuje pogląd, że gospodarstwo rolne jako

13 E. Skowrońska: (w:) Kodeks cywilny komentarz, 1997 s. 148.

14 Art. 2 pkt 4 ustawy z dnia 14 XII 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (Dz.U. nr 40, poz. 268 z późn. zm.).

15 S. Rudnicki: op. cit., s. 168.

całość nie stanowi przedmiotu prawa i w tym charakterze nie może być przedmiotem jednej czynności prawnej, a świadczy o tym wola ustawodawcy i nie zamieszczenie analogicznej do art. 55² kc. normy prawnej dotyczącej gospodarstwa rolnego, czyli w tym przypadku norma z art. 55² kc. traktowana jest jako samodzielna podstawa prawna do dokonania czynności, a nie jako norma interpretacyjna. Przechodząc na płaszczyznę podziału norm na bezwzględnie i względnie obowiązujące dostrzegamy, że przepis art. 55² kc. ma charakter względnie obowiązujący i wolą stron może być zmieniony. Ten dyspozytywny charakter normy zawartej w art. 55² kc. wskazuje, że jest to norma interpretacyjna.

Rozważając problematykę przedsiębiorstwa jako odrębnego przedmiotu obrotu, nie można poprzestać tylko na art. 55² kc. dopuszczającym możliwość obrotu przedsiębiorstwem na podstawie jednej czynności prawnej, ale należy wskazać jeszcze inne obowiązujące rozwiązania prawne, które także dopuszczają przedsiębiorstwo jako odrębny przedmiot obrotu. Artykuł 75¹ kc., regulujący formę czynności prawnej w przypadku zbycia lub wydzierżawienia przedsiębiorstwa, albo ustanowienia na nim użytkowania, czy też art. 113 prawa upadłościowego stanowiący, że przedsiębiorstwo upadłe winno być, jeżeli to będzie możliwe, sprzedane jako całość. Możliwość objęcia jedną czynnością prawną przedsiębiorstwa jako odrębnego przedmiotu nie oznacza, iż w każdym przypadku przedmiotem czynności prawnej jest przedsiębiorstwo. Norma zawarta w art. 55² kc. ma charakter dyspozytywny, a więc strony – kształtując treść czynności prawnej mogą wyłączyć z zakresu przedmiotowego tej czynności określone składniki wchodzące w skład przedsiębiorstwa; takie wyłączenie może również wynikać z przepisów szczególnych. Tym samym dla określenia, ustalenia przedmiotu czynności prawnej podstawowe znaczenie ma wola stron tej czynności, stąd też dopiero analiza okoliczności konkretnego stanu faktycznego pozwala na ustalenie, co jest przedmiotem danej czynności.

Ta ocena woli i zamiaru stron niejednokrotnie może być bardzo trudna zważywszy, że wyłączając określone składniki przedsiębiorstwa z przedmiotu danej czynności prawnej możliwe są dwie odmienne w skutkach prawnych sytuacje. Mianowicie – strony mogą wyłączyć z przedmiotu czynności prawnej określone składniki przedsiębiorstwa, niemniej przedmiotem czynności prawnej pozostanie nadal przedsiębiorstwo. Możliwy jest również taki stan faktyczny, w którym zakres wyłączeń poszczególnych składników przedsiębiorstwa dokonany przez strony czynności prawnej jest tak daleko idący, iż w rzeczywistości przedmiotem czynności nie jest przedsiębiorstwo, a tylko określone składniki tego przedsiębiorstwa. Stąd też może pojawić się pytanie: jakie składniki przedsiębiorstwa muszą być objęte treścią czynności prawnej, aby można było mówić, że przedmiotem czynności jest przedsiębiorstwo? Rozstrzygnięcie tego zagadnienia możliwe jest jedynie w odniesieniu do konkretnego stanu faktycznego. Ogólnie można jedynie

zasygnalizować, że aby przedmiotem danej czynności prawnej było nadal przedsiębiorstwo konieczne jest, by czynność ta objęła minimum środków koniecznych do prowadzenia przedsiębiorstwa.¹⁶ Przyjmuje się, że na nabywcę muszą przejść takie składniki, by mógł on prowadzić to samo przedsiębiorstwo (w sensie rodzaju działalności); decydujące znaczenie ma zatem ujęcie funkcjonalne.¹⁷

Artykuł 552 kc. formułujący zasadę, że czynność prawna mająca za przedmiot przedsiębiorstwo obejmuje wszystko co wchodzi w skład przedsiębiorstwa mówi ogólnie o czynnościach prawnych, nie określając ich rodzaju, ani formy. Szczególna forma – pisemna z podpisami notarialnie poświadczonymi – została określona dla zbycia przedsiębiorstwa, jego wydzierżawienia, albo ustanowienia na nim użytkowania, ponadto czynności te powinny być wpisane do rejestru, jeżeli przedsiębiorstwo należy do osoby wpisanej do rejestru; z kolei przeniesienie własności nieruchomości wymaga zachowania formy aktu notarialnego. Uregulowanie formy czynności prawnych w wskazanych wyżej przypadkach nie wyczerpuje w całości problematyki przejścia poszczególnych praw na nabywcę przedsiębiorstwa. Dla skuteczności wobec osób trzecich przeniesienia wchodzących w skład przedsiębiorstwa znaków towarowych, patentów, wzorów użytkowych niezbędne jest zachowanie wymogów wynikających z przepisów szczególnych np. wpisów w stosownych rejestrach.¹⁸ Stąd też art. 552 kc. pełni rolę reguły interpretacyjnej, z którego wynika, iż w razie wątpliwości co do zakresu czynności dotyczącej przedsiębiorstwa należy uznać, iż obejmuje ona wszystko co wchodzi w skład przedsiębiorstwa;¹⁹ jednak dla wywołania określonych skutków prawnych niezbędne jest zachowanie szczególnych wymogów wynikających z przepisów szczególnych.

Wracając do podstawowego nurtu zagadnień, koniecznym staje się rozważenie wzajemnego stosunku art. 55³ kc. zawierającego definicję gospodarstwa rolnego i art. 526 kc. regulującego ustawowe przystąpienie do długu nabywcy gospodarstwa rolnego. Rozważania te należy poprzedzić wypowiedziami przedstawicieli doktryny, dotyczącymi analogicznego zagadnienia w przypadku nabycia przedsiębiorstwa. Wprowadzając do kodeksu cywilnego pojęcie przedsiębiorstwa w ujęciu przedmiotowym, ustawodawca zrealizował z jednej strony postulaty dotyczące uzupełnienia polskiego systemu prawnego instytucją, która była znana, a która została wykreślona z polskiego porządku prawnego w chwili uchylecia przeważającej części przepisów kodeksu handlowego²⁰, z drugiej zaś wprowadzenie

16 E. Skowrońska-Bocian: Kodeks cywilny, komentarz tom I C.H. Beck, pod redakcją K. Pietrzykowskiego, Warszawa 1997, s. 168.

17 M. Bednarek: Mienie, komentarz do art. 44–55³ kc., Kraków 1997, s. 199.

18 Magdalena Wilejczyk: Skutki zbycia przedsiębiorstwa w świetle art. 52⁶ kc., PPH 1998/8 s. 33.

19 M. Bednarek: op. cit., s. 198.

20 Art. VI pw. kc.

powyższej definicji dokonane zostało w oderwaniu od obowiązującego już porządku prawnego, co spowodowało między innymi powstanie licznych wątpliwości dotyczących zasad odpowiedzialności za długi związane z przedsiębiorstwem. Wprowadzona do kodeksu cywilnego definicja przedsiębiorstwa w ujęciu przedmiotowym wzorowana jest na definicji przedsiębiorstwa jaka obowiązywała w kodeksie handlowym. Stąd też, dokonując wykładni obecnie obowiązujących przepisów, wielu autorów sięga do wykładni historycznej, poszukując za jej pomocą odpowiedzi na pytania i wątpliwości, które wynikają z aktualnego stanu prawnego. Jednak korzystając z dorobku i doświadczenia okresu międzywojennego należy mieć na uwadze, że ujęcie przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym w kodeksie handlowym i w kodeksie cywilnym nie jest tożsame, a wręcz w najbardziej istotnym momencie z punktu widzenia niniejszych rozważań – różne. Kodeks handlowy w art. 40 § 1 nie definiował wprost przedsiębiorstwa, ale określał zakres zbycia przedsiębiorstwa. Zbycie przedsiębiorstwa obejmowało wszystko co wchodziło w skład przedsiębiorstwa jako zorganizowanej całości, w tym – zgodnie z pkt 5 – wierzytelności powstałe przy prowadzeniu przedsiębiorstwa. Zakres czynności objętych zbyciem przedsiębiorstwa wskazywał, że zbycie przedsiębiorstwa nie obejmowało jego pasywów, czyli przedsiębiorstwo zostało ujęte jako zespół aktywów. Natomiast § 2 art. 40 kh. stanowił, iż w stosunku do zbywcy nabywca przejmuje zobowiązania powstałe przy prowadzeniu przedsiębiorstwa. Czyli zgodnie z tym przepisem nabywca stawał się zobowiązany wobec zbywcy, że wierzyciele nie będą od zbywcy dochodzić spełnienia świadczenia (konstrukcja umowy o zwolnienie dłużnika od obowiązku świadczenia w kc. art. 393). Konstrukcja art. 40 kh. wskazywała, że ze zbyciem przedsiębiorstwa nie łączyła się zmiana podmiotu w zobowiązaniu, ani też nie nakładała na nabywcę przedsiębiorstwa odpowiedzialności wobec osób trzecich, wierzycieli przedsiębiorstwa. To zobowiązanie się nabywcy przedsiębiorstwa wobec zbywcy przedsiębiorstwa, że wierzyciele nie będą od zbywcy dochodzić spełnienia świadczenia dotyczyło wyłącznie stosunku pomiędzy zbywcą a nabywcą, określanym często stosunkiem wewnętrznym.²¹

Natomiast odpowiedzialność nabywcy przedsiębiorstwa za zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa wynikała z innych przepisów. W przypadku zbycia przedsiębiorstwa kupca rejestrowego nabywca – zgodnie z art. 43, 44 kh. – odpowiadał solidarnie ze zbywcą za zobowiązania powstałe przy prowadzeniu przedsiębiorstwa, a w przypadku zbycia przedsiębiorstwa kupca nierejestrowego nabywca – zgodnie z art. 188 kz. – odpowiadał solidarnie ze zbywcą za długi jakie ciążyły na tym przedsiębiorstwie, jeżeli nabycie przedsiębiorstwa

21 M. Litwińska: Pojęcie przedsiębiorstwa w prawie handlowym i cywilnym. Przedsiębiorstwo jako przedmiot obrotu. PPH 1993/1 s. 8.

nastąpiło bez przejęcia lub zaspokojenia długów. Wskazane wyżej przepisy, które wprowadzały solidarną odpowiedzialność nabywcy przedsiębiorstwa ze zbywcą, dotyczyły stosunków zbywcy i nabywcy z wierzycielami i określane były jako stosunki zewnętrzne. A zatem rozwiązania zawarte w kodeksie handlowym i w kodeksie zobowiązań, dotyczące pojęcia i zbycia przedsiębiorstwa, szczególnie w rozważanym tutaj kontekście odpowiedzialności za długi zbytego przedsiębiorstwa pozostawały wzajemnie zgodne, tworząc spójny model rozwiązań.

Odmienna sytuacja ma miejsce w kodeksie cywilnym; wprowadzona definicja przedsiębiorstwa zawarta w art. 55¹ kc. obejmuje zobowiązania i obciążenia związane z prowadzeniem przedsiębiorstw, a art. 55² kc., zawiera zasadę, iż czynność prawna mająca za przedmiot przedsiębiorstwo obejmuje wszystko co wchodzi w jego skład. Gdyby zatem poprzestać na analizie tylko tych dwóch przepisów, to nasunąłby się wniosek, iż wszystkie zobowiązania i obciążenia związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa przechodzą *ex lege* na nabywcę przedsiębiorstwa, chyba że co innego wynika z treści czynności prawnej albo z przepisów szczególnych.

Jednak wspomniane przepisy to nie jedyne przepisy kc, które regulują zagadnienie związane z odpowiedzialnością za długi w razie zbycia przedsiębiorstwa; nadal przecież obowiązuje zasada ustawowego przystąpienia do długu nabywcy przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego, zawarta w art. 526 kc. Przepisy te wskazują na niespójność kc. w zakresie regulacji odpowiedzialności za długi w razie zbycia przedsiębiorstwa. Stąd też niezbędne jest podjęcie próby ustalenia wzajemnego zakresu powyższych rozwiązań, a w konsekwencji zasad odpowiedzialności za długi w przypadku zbycia przedsiębiorstwa. W kwestii tej wypowiedziało się wielu przedstawicieli doktryny, proponując różne rozwiązania powstałego problemu. Poszczególni autorzy zaproponowali następujące rozwiązania:

1. M. Poźniak–Niedzielska²², opierając się przede wszystkim na interpretacji przepisów art. 55¹, 55², 75 kc. stwierdziła, że zbycie przedsiębiorstwa ma charakter sukcesji uniwersalnej, tym samym długi związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa przechodzą *ex lege* na jego nabywcę.

2. Odmienne acz równie odosobnione stanowisko zaprezentował Z. Kuniewicz²³, który twierdzi, iż art. 526 jest przepisem szczególnym w stosunku do art. 55² kc., tym samym długi nie przechodzą na nabywcę, a o ich losie decyduje zawsze art. 526 kc.

22 M. Poźniak–Niedzielska: Zbycie przedsiębiorstwa w świetle zmian w kc., PIP 1991, nr 6.

23 Z. Kuniewicz: Niektóre zagadnienia prywatyzacji likwidacyjnej przedsiębiorstw państwowych. PUG 1992, nr 2–3.

3. Kolejne stanowisko zaprezentowali S. Sołtysiński²⁴ i J. Napierała²⁵, zdaniem których od postawy wierzycieli zależy jak będzie kształtować się odpowiedzialność za długi. Jeżeli wierzyciele wyrażą zgodę na przejęcie długów przez nabywcę, zastosowanie znajdą art. 519 i nast. kc. W braku zaś takiej zgody czynność zbycia przedsiębiorstwa nie będzie obejmowała długów przedsiębiorstwa, które pozostaną przy zbywcy; natomiast przyłączy się do nich w myśl art. 526 kc. ze swą solidarną odpowiedzialnością nabywca przedsiębiorstwa.

4. Inny pogląd zaprezentowali A. Jakubecki²⁶ i J. Widło,²⁷ zdaniem tych Autorów dla określenia zasad odpowiedzialności decydująca jest wola samych stron umowy, przedmiotem której jest zbycie przedsiębiorstwa. Jeżeli strony umowy wyłączą pasywa przedsiębiorstwa z czynności zbycia, wówczas odpowiedzialność za długi będzie kształtował art. 526 kc. Jeżeli jednak długi nie zostaną przez stronę wyłączone wówczas – zgodnie z art. 55² kc. – przejdą *ex lege* na nabywcę przedsiębiorstwa.

5. Wreszcie pogląd, który zyskał sobie największą liczbę zwolenników wśród autorów²⁸ wypowiadających się w przedmiotowej kwestii, nawiązujący do regulacji zawartej w kodeksie handlowym, a opierający się na wyróżnieniu dwóch więzów obligacyjnych. Zgodnie z tym poglądem zasada wyrażona w art. 55² kc. w związku z art. 55¹ kc. odnosi się wyłącznie do stosunku wewnętrznego między zbywcą a nabywcą przedsiębiorstwa. Tylko między nimi dochodzi do przejęcia długów, rozwiązanie to stanowi analogię do rozwiązania zawartego w art. 40 § 2 kh., zgodnie z którym w stosunku do zbywcy nabywca przejmował zobowiązania powstałe przy prowadzeniu przedsiębiorstwa. Natomiast stosunki zewnętrzne zbywcy i nabywcy wobec osób trzecich, tj wierzycieli reguluje art. 526 kc., a w okresie międzywojennym regulował je art. 43, 44 kh., 188 kz. Nieliczni przeciwnicy tego poglądu podnoszą, iż rozróżnienie dwóch więzów obligacyjnych, tj stosunków wewnętrznych i zewnętrznych nie ma obecnie uzasadnienia ustawowego, jest oderwane od semantycznego znaczenia przepisów, choć ma pewien rodowód w myśli przedwojennej.

24 S. Sołtysiński (w:) S. Sołtysiński, A. Szajkowski, J. Szwaja: Kodeks handlowy, komentarz t. I Warszawa 1994, s. 37.

25 J. Napierała (w:) Likwidacja przedsiębiorstwa państwowego (zagadnienia prawne) pod redakcją J. Napierały, Warszawa–Poznań 1992. J. Napierała: Wybrane instytucje prawa cywilnego znajdujące zastosowanie w związku z likwidacją przedsiębiorstwa państwowego. Rejent 1994, nr 11.

26 A. Jakubecki (w:) Zarys prawa spółek, pod red. R. Skubisza, Lublin 1994, s. 258.

27 J. Widło: Zakres stosowania art. 526 w odniesieniu do przepisów o zbyciu przedsiębiorstwa PPH 1996, nr 1, s. 26.

28 Za rozwiązaniem opierającym się na wyróżnieniu dwóch więzów obligacyjnych opowiedzieli się: M. Gmaj: Odpowiedzialność sprzedawcy i nabywcy przedsiębiorstwa w świetle art. 526 kc. Palestra 1993, nr 5–6 s. 18; M. Litwińska: Pojęcie przedsiębiorstwa w prawie handlowym i cywilnym. Przedsiębiorstwo jako przedmiot obrotu, PPH 1993, nr 2 s. 9; Z. Radwański: Zobowiązania – część ogólna, Warszawa 1997, s. 298; B. Sołtys: Sprzedaż przedsiębiorstwa państwowego, PPH, 1995, nr 7 s. 19; M. Wilejczyk, Skutki zbycia przedsiębiorstwa w świetle art. 526 kc. PPH 1998, nr 8 s. 39; S. Włodyka (w:) Prawo umów w obrocie gospodarczym pod red. S. Włodyki, Kraków 1993, s. 91; S. Włodyka, Strategiczne umowy przedsiębiorców, Warszawa 2000, C.H. Beck, s. 108.

Na tle zasygnalizowanych wyżej sposobów wykładni obowiązujących przepisów dotyczących relacji pomiędzy art. 55¹, 55² kc. i art. 526 kc. pora ustosunkować się do nich i sformułować określone wnioski.

1. Po pierwsze: nieprzekonujący jest pogląd, iż zbycie przedsiębiorstwa – zgodnie z art. 55¹, 55² kc. – ma charakter sukcesji uniwersalnej. Sukcesja uniwersalna jest instytucją wyjątkową, dopuszczalną tylko w wypadkach przez ustawę wyraźnie przewidzianych. Stąd też nie można stosować wykładni rozszerzającej i niejasny stan prawny wynikający z wprowadzenia do kc. art. 55¹ kc., art. 55² kc. kwalifikować jako sukcesję uniwersalną. Ponadto, podejmując próbę rozwiązania zaistniałego problemu prawnego, nie można ograniczyć się tylko do wykładni językowej trzech artykułów kc. tj. 55¹, 55², 75, które właśnie ten problem generują, ale należy sięgnąć do wykładni systemowej i w oparciu o reguły tej wykładni poszukiwać rozwiązania zważywszy, że wprowadzona regulacja funkcjonuje w ramach określonego systemu prawa i wprowadzając ją do kodeksu cywilnego nie dokonano innych zmian w zakresie obowiązującego porządku prawnego. W niezmiennym kształcie pozostała zasada ustawowego przystąpienia do długów, uregulowana w art. 526 kc., której nie można bez zgody wierzycieli wyłączyć ani ograniczyć, nie zmieniły się również ogólne zasady regulujące możliwość zmiany dłużnika; zawarte w kodeksie cywilnym począwszy od art. 519, a które mają charakter norm bezwzględnie obowiązujących. Stąd też, dokonując wykładni art. 55¹, 55², 75 kc., nie można tego czynić w oderwaniu od obowiązującego systemu prawa; należy natomiast próbować umiejscowić je w tym systemie. Obowiązujące w polskim porządku prawnym przypadki sukcesji uniwersalnej, czyli wstąpienie w ogół praw i obowiązków z którymi spotykamy się przy dziedziczeniu (art. 922 § 1 kc.), nabyciu spadku na podstawie umowy (art. 1053 kc.) czy też w różnych przypadkach łączenia się osób prawnych, wynikających czy to z kodeksu handlowego czy z innych aktów prawnych – wyraźnie wskazują, że kryterium decydującym o zakresie praw i obowiązków jest osoba poprzednika, podczas gdy ujęcie przedsiębiorstwa zawarte w art. 55¹ kc. ma charakter przedmiotowy, oderwany od kryterium podmiotowego. Dodatkowo istotnym argumentem przemawiającym przeciwko sukcesji uniwersalnej jest, iż przepisy te nie kreują, ani nie wskazują żadnego zdarzenia prawnego, z którego sukcesja ta miałaby wynikać, podczas gdy dotychczasowe nieliczne przypadki sukcesji uniwersalnej, które występują w naszym porządku prawnym, zawsze wynikają z konkretnego zdarzenia prawnego. Ponadto przeciwko instytucji sukcesji uniwersalnej przemawia fakt dyspozytywnego charakteru normy zawartej w art. 55² kc. i możliwość kształtowania przez strony treści czynności prawnej dotyczącej przedsiębiorstwa. Okoliczności powyższe skłaniają do wniosku, że sukcesja przedsiębiorstwa w oparciu o art. 55¹ kc. 55² kc. nie ma charakteru sukcesji uniwersalnej.

2. Jednym ze sposobów ustalenia wzajemnego stosunku pomiędzy art. 55¹ kc., art. 55² kc. i art. 526 kc. było przyjęcie, iż art. 526 jest przepisem szczególnym w stosunku do art. 55² kc. Powszechnie przyjmuje się, iż przepis może stanowić *lex specialis* w odniesieniu do innego przepisu, jeżeli precyzuje on hipotezę przepisu ogólnego poprzez dodanie jeszcze innych elementów, generalnie jednak mieści się w ramach tego samego stanu faktycznego. Przepis szczególny musi zawierać „te charakterystyki, które zawiera przepis ogólny a ponadto jakieś dodatkowe” (w omawianym przypadku taka sytuacja nie zachodzi).

3. Dlatego też optuję za poglądem, że sukcesja przedsiębiorstwa nie ma charakteru sukcesji uniwersalnej, ponieważ przejście poszczególnych składników zależy z jednej strony od woli stron czy objęcie je treścią czynności prawnej, z drugiej zaś zależy od zachowania wymogów do każdego z nich się odnoszących. Tym samym strony umowy, przedmiotem której jest zbycie przedsiębiorstwa, mogą w umowie ukształtować w różny sposób zasady odpowiedzialności za długi związane z przedsiębiorstwem; jednak ustalenia te mają charakter wiążący tylko między nimi, w stosunku do osób trzecich wierzycieli odpowiedzialność za długi związane z przedsiębiorstwem będzie kształtował art. 526 kc., chyba że wierzyciele wyrażą zgodę na przejęcie długów przez nabywcę – zgodnie z postanowieniami art. 519 i nast. kc. W obu tych sytuacjach spełniony jest zasadniczy cel tych przepisów, jakim jest ochrona wierzycieli przedsiębiorstwa.

Powyższe poglądy i uwagi dotyczące konstrukcji ustawowego przystąpienia do długu sformułowane zostały na przykładzie nabywcy przedsiębiorstwa. Zważywszy jednak, że konstrukcja ustawowego przystąpienia do długu uregulowana w art. 526 kc. dotyczy zarówno nabywcy przedsiębiorstwa jak i nabywcy gospodarstwa rolnego, a także mając na uwadze, iż definicja gospodarstwa rolnego zawarta w art. 55³ kc., podobnie jak definicja przedsiębiorstwa, kreuje gospodarstwo w ujęciu przedmiotowym, którego jednym ze składników są obowiązki związane z jego prowadzeniem, uwagi dotyczące zasad odpowiedzialności nabywcy przedsiębiorstwa za zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa zachowują swoją aktualność w przypadku nabycia gospodarstwa rolnego. Tym samym wprowadzenie do kodeksu cywilnego definicji przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolnego w ujęciu przedmiotowym nie ograniczyło zakresu stosowania konstrukcji ustawowego przystąpienia do długu przez nabywcę przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego, spowodowało jednak sporo wątpliwości interpretacyjnych dotyczących przedmiotowego zagadnienia.